УДК 81’42:81’25
DOI https://doi.org/10.32782/2522-4077-2026-216-48

ПОНЯТТЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ТА ІНТЕГРАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

THE CONCEPT OF LANGUAGE IDENTITY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN STUDIES: SYSTEMATIZATION OF APPROACHES AND AN INTEGRATIVE DEFINITION

Філюк Л. М.,
orcid.org/0009-0009-0448-2207
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету

Статтю присвячено теоретичному осмисленню поняття мовної ідентичності, представленого в сучасних українських наукових дослідженнях. Потенційної глибини додає той факт, що аналіз було здійснено на матеріалі не тільки суто лінгвістичних джерел, а й соціально-гуманітарних загалом. Актуальність теми обумовлена як історичним розвитком, так і сучасним станом українського суспільства, що перебуває зараз у складній цивілізаційній ситуації. Мовна ідентичність постає як динамічний конструкт, що постає на перетині індивідуального досвіду людини, соціальних практик, історичної пам’яті та політичного вибору. На основі аналізу сучасних українських досліджень окреслено методологічну та термінологічну різнорідність підходів до визначення мовної ідентичності. У статті запропоновано їх систематизацію за п’ятьма основними напрямами: соціополітичним, психолінгвістичним, когнітивно-онтологічним, історико-ретроспективним та інформаційно-мережевим. Особливу увагу приділено методологічному розмежуванню понять мови як системи, мовної практики як реального використання цієї системи та мовної ідентичності як форми мовного самоусвідомлення. Обґрунтовано, що в українському соціокультурному контексті мовний вибір часто має характер свідомого публічного жесту й виступає маркером цивілізаційної та ціннісної орієнтації. У результаті дослідження сформульовано узагальнене авторське визначення мовної ідентичності як процесуальної, багатовимірної форми самоусвідомлення особистості та спільноти. Вказано, що ця форма ґрунтується на свідомому мовному виборі, регулярних мовних практиках, привласненні мови як символічного ресурсу та закріплюється через історичний і соціальний досвід. Запропонована класифікація підходів може бути методологічним підґрунтям для подальших лінгвістичних і міждисциплінарних досліджень мовної ідентичності в сучасних українських реаліях.

Ключові слова: мовна ідентичність, мовна практика, національна ідентичність, мовний вибір, міждисциплінарний підхід.

The article provides a comprehensive theoretical analysis of the concept of linguistic identity in contemporary Ukrainian research, considering the interdisciplinary nature of this phenomenon. The relevance of the topic is determined by the transformation of the role of language in modern Ukrainian society, where linguistic identity acquires not only cultural and communicative but also worldview and security significance. Linguistic identity is conceptualized as a dynamic phenomenon formed at the intersection of individual experience, social practices, historical memory, and political choice. Based on the analysis of recent Ukrainian linguistic and related socio-humanitarian studies, the article highlights methodological and terminological diversity in approaches to defining linguistic identity. A systematization of these approaches is proposed along five main directions: socio-political, psycholinguistic, cognitive-ontological, historical-retrospective, and informational-network. Special attention is given to the methodological distinction between language as a system, linguistic practice as the actual use of this system, and linguistic identity as a form of language-based self-awareness. It is argued that in the Ukrainian socio-

© Філюк Л. М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

cultural context, language choice often functions as a conscious public act and serves as a marker of civilizational and value orientation. As a result, the study formulates a generalized definition of linguistic identity as a processual, multidimensional form of self-awareness of both individuals and communities, grounded in conscious language choice, regular linguistic practices, internalization of language as a symbolic resource, and reinforced through historical and social experience. The proposed classification of approaches provides a methodological foundation for further linguistic and interdisciplinary research on linguistic identity in contemporary Ukraine.

Key words: linguistic identity, linguistic practice, national identity, language choice, interdisciplinary approach.

Постановка проблеми. В українській науці поняття мовної ідентичності пройшло еволюційний шлях від суто лінгвістичного поняття до міждисциплінарного феномена. Зокрема, йдеться про філософські, соціологічні, культурологічні на педагогічні дослідження. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю переосмислення ролі мови не тільки через загальний глобалізаційний плин, але й через складні соціально-політичні випробування сучасного українського суспільства. За цих обставин мовна ідентичність є не тільки показником приналежності до певного соціуму, але й дієвим інструментом національної безпеки. Разом із тим, у науковому просторі відсутнє уніфіковане поняття мовної ідентичності, натомість у наявності присутні різнотипні підходи. Таким чином, зазначена ситуація потребує системного осмислення та узагальнення поглядів на сутнісні особливості мовної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському науковому дискурсі мовна ідентичність осмислюється як складний багатовимірний феномен, що перебуває на перетині лінгвістики, соціології, філософії, культурології та психології. Так, теоретичні засади взаємозв'язку мови та ідентичності в соціогуманітарному вимірі окреслено у дослідженні Н. Черниш [1], яка наголошує на явищі подвійної контекстуалізації мовних практик і необхідності міждисциплінарного підходу до їх інтерпретації. Значний корпус досліджень присвячено осмисленню мовної ідентичності як складника національної політики та державотворення. У статті І. Боряк [2] мова розглядається як ключовий інструмент формування та підтримки національної приналежності, тоді як І. Гузенко [3] акцентує на ролі української мови як чинника духовного життя нації та елемента політичної безпеки у період 1991–2024 років.

Г. Залізняк [4] характеризує цивілізаційний вимір мовного вибору на основі соціологічних даних. Дослідниця доводить, що самоідентифікація з мовою є більш вагомим індикатором національної ідентичності, ніж мова повсякденного спілкування. О. Михальчук [5] розглядає етномовні та соціолінгвістичні аспекти ідентичності в умовах багатомовності. При цьому авторка зосереджується на параметрах колективної мовної тотожності етнічних спільнот України. Психолінгвістичний вимір проблеми представлено у статті Г. Яроцької [6], де проаналізовано мовну ідентичність білінгвів та введено поняття «токсичності» мови агресора. Варто також зазначити дослідження Л. Коткової та Г. Циганок [7], присвячене трансформації мовної самосвідомості в умовах воєнного часу. Когнітивні засади мовної ідентичності та її зв'язок із мовною свідомістю систематизує О. Куцос [8]. У статті авторки шляхом контент-аналізу дефініцій окреслюється внутрішня структура цього поняття.

Культурно-ціннісний та освітній аспекти проблеми порушуються у дослідженні Л. Сорочук і Д. Товмаш [9], а також у статті Н. Л. Рабецької та А. В. Горобець [10]. Автори розглядають формування мовної ідентичності в контексті освітнього простору. Історико-ретроспективний підхід до мовної ідентичності як засобу подолання наслідків лінгвоциду та денаціоналізації представлено у дослідженні Р. Олексенка та Ю. Ситник [11]. Цей самий підхід залучено у статті К. Пономаренко й О. Дженджеро [12], де мова розглядається як чинник національної стійкості майбутніх фахівців. Культурні трансформації мовної ідентичності аналізує С. Ревуцька [13]. Новітні тенденції в осмисленні ідентичності пов'язані з процесами глобалізації та цифровізації. У цьому контексті О. Косович і Р. Чорній [14] досліджують вплив євроінтеграційних процесів на мовну ситуацію. Своєю чергою, О. Дзьобань та С. Жданенко [15] аналізують феномен множинної та мережевої ідентичності в інформаційному просторі.

Попри значну кількість наукових розвідок, наявні підходи залишаються методологічно та термінологічно розрізненими. Таким чином, можна говорити про актуальність потребу їх систематизації в межах єдиної класифікаційної моделі. Отже, **метою** даної статті є комплексне осмислення поняття мовної ідентичності в сучасній українській лінгвістиці. Воно здійснюється шляхом систематизації наявних наукових підходів та подолання термінологічної та методологічної фрагментарності в його тлумаченні. Дослідження спрямоване на формування цілісного уявлення про мовну ідентичність як багатовимірний і динамічний феномен. Акцент зроблено на тому, що аналізоване поняття поєднує індивідуальний, соціальний, історичний та політичний виміри мовного самовизначення.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено розв'язання таких **завдань:** 1) проаналізувати основні наукові підходи до визначення мовної ідентичності, представлені в українських наукових дослідженнях; 2) окреслити концептуальні відмінності між трактуваннями мови, мовної практики та мовної ідентичності в межах різних методологічних парадигм; 3) запропонувати класифікацію підходів до осмислення мовної ідентичності з урахуванням актуального соціального, політичного та культурного контексту України; 4) визначити методологічний потенціал інтеграції окреслених підходів для подальших лінгвістичних досліджень; 5) сформулювати узагальнене авторське визначення мовної ідентичності, адекватне сучасним українським реаліям.

Виклад основного матеріалу. Мовна ідентичність у сучасних українських дослідженнях постає як складне явище, що функціонує одночасно на кількох рівнях. Ідеться про індивідуальну свідомість, соціальну взаємодію, історичну пам'ять та політичний вибір. Така багаторівневість зумовлює множинність трактувань і потребу їх концептуального впорядкування. Важливим методологічним завданням є розмежування таких понять: 1) мова як система знаків і норм; 2) мовна практика як реальне використання цієї системи в комунікації; 3) мовна ідентичність як форма самоусвідомлення, що постає на перетині мовного вибору, ціннісних орієнтацій і соціального контексту. У межах даного дослідження запропоновано класифікацію підходів до визначення мовної ідентичності. Кожен із них характеризує окремий вимір цього феномена.

1. *Соціополітичний підхід: мова як чинник державності.* У межах соціополітичного підходу мовна ідентичність постає передусім як форма громадянської та національної самоідентифікації. Мова є не лише засобом спілкування, а й символом державності, маркером цивілізаційної належності та інструментом політичного вибору. Мовна ідентичність у зазначеному контексті формується через усвідомлення мови як цінності, що пов'язана з ідеєю суверенітету, національної пам'яті та колективної відповідальності.

Мовна практика в межах цього підходу виглядає як публічний жест, що має соціальні й політичні наслідки. Вибір мови комунікації є актом лояльності або дистанціювання, а отже, мовна ідентичність набуває нормативного виміру. Порівняно з психолінгвістичним підходом, соціополітичний менше зосереджується на внутрішніх переживаннях мовця, натомість акцентує колективний та інституційний аспекти мовної ідентичності.

Додатково варто зауважити, що в межах аналізованого підходу мовна ідентичність виступає об'єктом мовної політики держави. Вона реалізується через законодавче закріплення статусу мови, і це створює зовнішні рамки для самовизначення громадян. Таким чином, індивідуальна ідентичність корелює з державним курсом, перетворюючи мову на інструмент соціальної консолідації та захисту національних інтересів у геополітичному просторі.

2. *Психолінгвістичний підхід: мова як простір переживання ідентичності.* Психолінгвістичний підхід характеризує мовну ідентичність як компонент мовної самосвідомості особистості, що тісно пов'язаний з емоційними установками, досвідом мовної соціалізації та оцінюванням власної мовної поведінки. Мова в цьому вимірі постає як інтеріоризована система, що пов'язана з почуттям безпеки, довіри або, навпаки, психологічної загрози.

Мовна практика трактується як прояв внутрішніх когнітивних і афективних процесів. Своєю чергою, мовна ідентичність формується через переживання приналежності або відчуження. У зіставленні з соціополітичним підходом психолінгвістичний зосереджений не на нормативності, а на суб'єктивному досвіді мовця. В той самий час він зближується з когнітивними концепціями, оскільки визнає роль мови в конструюванні внутрішнього світу особистості.

Особливу увагу в зазначеному контексті варто приділити феномену «мовного комфорту», який визначає готовність особистості до самопрезентації. Психолінгвістичний вимір дозволяє зафіксувати внутрішні конфлікти, що виникають при зміні мовної ідентичності. Можна сказати, що процес рухається від відчуття штучності нових мовних звичок до поступового емоційного зрощення з обраною мовою. Це підкреслює, що ідентичність не лише декларується, а й проживається як інтимний досвід.

3. *Когнітивно-онтологічний підхід: мова як структура свідомості.* У межах когнітивно-онтологічного підходу мовна ідентичність постає як результат функціонування мовної свідомості, що визначає способи концептуалізації реальності. Мова є не лише засобом репрезентації світу, а й інструментом його осмислення, який формує онтологічні уявлення про себе, спільноту та історичний час.

Мовна практика в зазначеному підході є зовнішнім виявом глибинних когнітивних структур, тоді як мовна ідентичність – відносно стійкою конфігурацією смислів і цінностей. На відміну від психолінгвістичного підходу, що акцентує емоційний вимір, когнітивно-онтологічний зосереджується на пізнавальних механізмах. Разом із тим, обидва напрями визнають визначальну роль мови у формуванні особистісної цілісності.

У межах аналізованого підходу мова виступає як когнітивна матриця, що структурує досвід і задає вектори мислення. Мовна ідентичність тут постає як єдність знань про світ і засобів їх вираження, що робить людину частиною певної інтелектуальної та духовної традиції. Зміна мовної ідентичності в такому розрізі означає трансформацію всієї картини світу, перебудову концептуальної системи та способів інтерпретації буття.

4. *Історико-ретроспективний підхід: мова як засіб відновлення самосвідомості.* Історико-ретроспективний підхід інтерпретує мовну ідентичність як результат історичного процесу, позначеного травмами лінгвоциду, асиміляції та денаціоналізації. Мова в цьому контексті є носієм колективної пам'яті та засобом відновлення перерваного культурного плину.

Мовна практика є актом повернення до витіснених форм самовираження, а мовна ідентичність – процесом реконструкції історичного «Я». У зіставленні з соціополітичним підходом цей напрям менш орієнтований на сучасні інституційні механізми. Його сутність – історична рефлексія, яку доповнює глибинний часовий вимір.

Важливим аспектом аналізованого підходу є подолання наслідків колоніального минулого через усвідомлення мови як спадку. Мовна ідентичність постає як форма історичної справедливості, де кожен акт мовлення є кроком до деколонізації свідомості. Отже, це надає процесу самоідентифікації етичного забарвлення, оскільки вибір мови постає як обов'язок перед попередніми поколіннями та запорука збереження автентичності спільноти.

5. *Інформаційно-мережевий підхід: мовна ідентичність у глобалізованому просторі.* Інформаційно-мережевий підхід сфокусований на трансформаціях мовної ідентичності в умовах цифрової комунікації. Мова в цьому випадку постає як ресурс самопрезентації у мережевих спільнотах, а мовна практика – як гнучка та ситуативна стратегія взаємодії.

Мовна ідентичність у цифровому середовищі набуває рис множинності та фрагментарності. Разом із тим, український контекст демонструє, що саме мова може виступати чинником консолідації в умовах інформаційного тиску. Порівняно з історико-ретроспективним підходом, цей напрям зосереджується не на пам'яті, а на актуальних формах комунікації, доповнюючи загальну картину сучасними динамічними вимірами.

Окрім того, цей підхід акцентує на появі нових форм мовної стійкості, що формуються в межах горизонтальних зв'язків у соціальних мережах. Мовна ідентичність постає елементом мережевої солідарності. Віртуальний простір дозволяє створювати нові мовні моди й тренди, які згодом переходять у повсякденну практику. Це забезпечує життєздатність мови в умовах глобалізації, де вона функціонує як маркер «свій-чужий» у безмежному інформаційному потоці.

Варто зазначити, що розглянуті підходи не є взаємовиключними, вони утворюють взаємопов'язану систему аналітичних перспектив. Соціополітичний підхід окреслює нормативний і державотворчий вимір мовної ідентичності; психолінгвістичний підхід зосереджений на суб'єктивно-переживальному аспекті; когнітивно-онтологічний підхід сфокусований на глибинних ментальних механізмах; історико-ретроспективний підхід фіксує плин часу та пам'яті; інформаційно-мережевий підхід базований на сучасних комунікативних трансформаціях. Узагальнення розглянутих підходів дозволяє перейти від описової класифікації до концептуального осмислення мовної ідентичності як цілісного феномена. Кожен із проаналізованих напрямів акцентує окремий вимір мовного самовизначення. Разом із тим, лише в їхній сукупності стає можливим адекватне розуміння цього поняття в сучасному українському контексті.

У межах даного дослідження зроблено спробу авторського визначення мовної ідентичності. Отже, *мовна ідентичність* – динамічна форма самоусвідомлення особистості та спільноти, що формується в процесі свідомого мовного вибору та закріплюється через регулярні мовні практики, історичну пам'ять і ціннісні орієнтації. Вона ґрунтується на привласненні мови як символічного ресурсу, що структурує світогляд, визначає межі належності та виконує функцію культурної та політичної самоідентифікації.

На відміну від підходів, що зводять мовну ідентичність до мовної компетенції або декларативної належності, запропоноване визначення підкреслює її процесуальний характер. Мовна ідентичність не є статичною ознакою – вона є результатом постійної взаємодії між мовною системою, практиками її використання та соціально-історичним досвідом мовця. У цьому сенсі вона поєднує когнітивний, афективний і нормативний виміри, що дозволяє розглядати її як інтегративну категорію сучасної лінгвістики. Таке трактування є релевантним для українських реалій, у яких мовна ідентичність виконує не лише комунікативну, а й світоглядну та захисну функцію. Вона виступає значущим чинником культурної процесу та національної стійкості.

Висновки. У результаті проведеного дослідження здійснено комплексне теоретичне узагальнення підходів до визначення поняття «мовна ідентичність» у сучасному українському науковому дискурсі. Отримані результати дозволяють сформулювати такі висновки:

1) мовна ідентичність еволюціонувала з лінгвістичної категорії у складний міждисциплінарний об'єкт, що інтегрує когнітивні, психологічні, соціальні та політичні аспекти. Встановлено, що в умовах сучасних викликів (глобалізація, військова агресія) мовна ідентичність виконує не лише комунікативну, а й стратегічну безпекову функцію;

2) наукові погляди на природу мовної ідентичності в Україні впорядковано за п'ятьма основними напрямами – соціополітичним, психолінгвістичним, когнітивно-онтологічним, історико-ретроспективним та інформаційно-мережевим;

3) доведено необхідність методологічного розрізнення мови як системи, мовної практики як реальної поведінки та мовної ідентичності як акту самоусвідомлення. Вибір мови в українському контексті часто є не лише звичкою, а й свідомим публічним жестом і актом цивілізаційного самовизначення;

4) сформульовано дефініцію мовної ідентичності як динамічної форми самоусвідомлення, що ґрунтується на свідомому виборі, регулярних мовних практиках та привласненні мови як ціннісного ресурсу. Підкреслено її процесуальний характер: вона не є статичною даністю, тому що постійно змінюється під впливом соціально-історичного досвіду.

Запропонована класифікаційна модель дозволяє подолати термінологічну фрагментарність у дослідженнях і створює підґрунтя для подальшого вивчення мовної стійкості українського суспільства. Перспективним напрямом залишається аналіз впливу цифрових комунікацій на трансформацію національної мовної самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черниш Н. Мова та ідентичність у сучасному світі. *Мова і суспільство.* 2012. №3. С. 13–22.

2. Боряк І. В. Визначення національної ідентичності через мовну політику. *Закарпатські філологічні студії.* 2025. Вип. 40. Т. 2. С. 78–84. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.14

3. Гузенко І. Феномен української мови та її значення в процесі формування й утвердження української державності (1991–2024 рр.). *Humanities studies.* 2024. Вип. 20(97). С. 52–57. https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-06

4. Залізняк Г. М. Мова як індикатор української національної ідентичности та цивілізаційного вибору киян. *Українська мова.* 2023. №2. С. 72–83. https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.072

5. Михальчук О. Мовна ідентичність етнічних спільнот у контексті української мовної ситуації. *Studia Ukrainica Posnaniensia.* 2021. Vol. IX/2. с. 37–49. https://doi.org/10.14746/sup.2021.9.2.03

6. Яроцька Г. Мовна та національна ідентичність білінгва (за результатами опитування 2022 року в Україні). *Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія.* 2022. Т. 27. Вип. 2(26). С. 100–108.

7. Коткова Л., Циганок Г. Вплив воєнного часу на мовну ідентичність українців. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. Вип. 4. Т. 2. С. 184–192. https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-2-29

8. Куцос О. І. Контент-аналіз дефініцій поняття «мовна свідомість». *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Вип. 25. Т. 1. С. 216–220. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.40

9. Сорочук Л., Товмаш Д. Українська культура та мова як фактори національної ідентичності. *Українознавчий альманах.* 2024. Вип. 35. С. 84-90. https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.11

10. Рабецька Н. Л., Горобець А. В. Викладання культури мови як чинник формування національної ідентичності студентської молоді. *Вісник науки та освіти.* 2025. №8(38). С. 601–610. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-8(38)-601-610

11. Олексенко Р., Ситник Ю. Мовна ідентичність як засіб самовизначення та самоідентифікації в умовах посттоталітарного суспільства. *Українська професійна освіта.* 2017. №1. С. 16–23.

12. Пономаренко К., Дженджеро О. Мовне сьогодення майбутніх освітян як чинник формування національної ідентичності. *New Inception.* 2023. Вип. 3-4(13-14). С. 62–72. https://doi.org/10.58407/NI.23.3-4.5

13. Ревуцька С. К. Мовні трансформації українців у розвитку національної й культурної ідентичності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2022. № 58. С. 119–122. https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.28

14. Косович О., Чорній Р. «Мовна» євроінтеграція, глобалізація і проблема ідентичності. *Folia Philologica.* 2022. №4. С. 34–42. https://doi.org/10.17721/folia.philologica/2022/4/5

15. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Множинна ідентичність особистості у мережевих умовах: до антропологічних засад інформаційного права. *Інформація і право.* 2020. №3(34). С. 34–45. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3(34).220990

Дата першого надходження статті до видання: 26.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.04.2026